

Η ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΗ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

ΑΘΗΝΑ, 8 — 9 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1964

Ἡ συνάντηση αὐτὴ ἔγινε περίσῃ. Ἀργήσαν, ὅμως, νὰ δημοσιευτοῦν τὰ πρακτικὰ τῆς γιατί ἡ Σ.Ε. τοῦ Δελτίου τῆς Ε.Σ.Ε. εἶχε τὴν ἐλπίδα πῶς μὲ τὶς ἐνέργειες ποὺ ἔκανε, θὰ μπορούσαν νὰ τυπωθοῦν σὲ ξεχωριστὸ εἰδικὸ τεύχος. Βλέποντας πῶς οἱ ἐνέργειές τῆς δὲν εἶχαν ἀποτέλεσμα, τὰ δίνει σήμερα στὴ δημοσιότητα, κάνοντας σὲ πολλὰ περίληψη.

Ἡ Ἱταλοελληνικὴ Σπηλαιολογικὴ συνάντηση πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα ἀνάμεσα στὴν Ε.Σ.Ε. καὶ μέλη τοῦ Σπηλαιολογικοῦ Ὁμίλου τοῦ Σαλεντίνου «P. de Lorentis». Οἱ ἐκδρομαῖς τῆς ἑλληνόφωνης αὐτῆς γωνιάς τῆς Ἱταλίας συνδυάσαν τὴν ἐπίσκεψή τους στὴν Ἀθήνα μὲ μιὰ γόνιμη συνάντηση μὲ τοὺς Ἕλληνες συναδέλφους τοῦς τῆς Ε.Σ.Ε. Ἡ συνάντηση δὲν περιορίσθηκε στὰ πλαίσια τῆς Σπηλαιολογίας, ἀλλὰ ἀπλώθηκε καὶ σὲ ἱστορικὰ θέματα σχετικὰ μὲ τοὺς ἑλληνόφωνους τοῦ Σαλέρνο καὶ τῆς περιοχῆς αὐτῆς τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδας, ποὺ διατηρεῖ ἀκόμη κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχαία παράδοση.

Στὴν συνάντηση μιλῆσαν ἀπὸ τοὺς Ἱταλοὺς ὁ δρ. Μοσκαρντίνο καὶ ὁ καθηγητῆς Κοτάρντο καὶ ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἡ πρόεδρος τῆς Ε.Σ.Ε. κ. Ἄννα Πετροχειλοῦ, ὁ καθηγητῆς Ἡλ. Παρασκευαΐδης καὶ ὁ φιλόλογος, συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, Δικαῖος Βαγιακάκος.

Χαιρετισμὸς τῆς προέδρου τῆς Ε.Σ.Ε.

Ἡ πρόεδρος τῆς Ε.Σ.Ε. Ἄννα Πετροχειλοῦ καλωσόρισε τοὺς Ἱταλοὺς σπηλαιολόγους τοῦ Ὁμίλου τοῦ Σαλεντίνου «P. de Lorentis» καὶ τόνισε τὸ μεγάλο σπηλαιολογικὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἑλλάδας μὲ τὰ 3.500 σπήλαια. Ἀναφέρθηκε στὴν ἵδρυση τῆς Ἑταιρίας τὸ 1950 καὶ τὴν ἀξιοποίηση ποὺ ἔγινε σὲ ἑπτὰ σπήλαια: τὸ Πέραμα, ἔξω ἀπὸ τὰ Γιάνενα, τὴν Ἀλεπότρυπα καὶ τὴ Γλυφάδα τῆς Μάνης, τὴ Δρογγοράτη καὶ τὴ Μελισσάνη τῆς Κεφαλληνίας τὸ Κουτοῦκι τῆς Ἀττικῆς καὶ στὰ Πρόαμαντα στὴν Ἠπειρο καὶ μίλησε γιὰ τὸ πρόγραμμα τῆς Ε.Σ.Ε. σχετικὰ μὲ τὴν ἀξιοποίηση καὶ ἄλλων σπηλαίων.

Ὁ Δρ. Μοσκαρντίνο μίλησε γιὰ:

Βάραθρα καὶ σπηλιές ἀπὸ τὴν γεωλογικὴ, παλαιοντολογικὴ καὶ προϊστορικὴ ἄποψη.

Ἡ πυραμίδα τοῦ Χέοπα καὶ τοῦ Τουτανχάμων δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη, ὅταν τὰ σπήλαιά μας εἶχαν κ' ὄλας διαμορφωθεῖ. Οἱ ἀποδείξεις, σθυσμένους ἀπὸ φροβερούς κατακλινομοὺς στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς, εἶναι σημαντικῆς. Ἄπειρα μυστικὰ κρύ-

βουν τὰ σπήλαια καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ τ' ἀποσπᾶσουμε μὲ κόπους καὶ θυσίες. Τώρα κανεὶς δὲν πιστεῖνι πιά στὰ μυστηριώδη φαινόμενα καὶ στὰ παράξενα ἀτυχήματα ποὺ παθαίνουν οἱ θεβηλοτές, ποὺ τολμοῦσαν νὰ παραβιάζουσιν τὰ σπήλαια. Εἶναι ἐπιστημονικὰ θεβαιωμένη ἡ ἱστοπλάσμιση, ποὺ πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσουμε μόνον στοὺς μικροσκοπικοὺς μύκητες, ποὺ φωλιάζουν στὰ ζῶα, στὰ ὄργανικὰ λείψανα καὶ στὴ σκόνῃ. Κανεὶς δὲν φοβάται πιά. Καὶ ὅλοι γίναμε λίγο - πολὺ ἐξερευνητές. Ἡ ἐπιστήμη μπόρεσε νὰ ἔχει τὴν ὑπεροχὴ πάνω στὴν φαντασία, μ' ὅλο ποὺ ἀκόμη πάρα πολὺ λίγα ξέρομε γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς σφαιράς, ποὺ μᾶς φιλοξενεῖ στὴν ἐπιφάνειά της. Ὁ μαγευτικὸς κόσμος ποὺ παρουσιάζεται μέσα στὶς σπηλιές, στοὺς ὑπόγειους ποταμοὺς καὶ στὶς ὑπόγειες θάλασσες, ἀποκτᾷ ὅλο καὶ μεγαλύτερη σημασία καὶ μᾶς καλεῖ ν' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτόν.

Τὸ Σαλέντο εἶναι μιὰ ἐπαρχία, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ κάρσιτ, φαινόμενο ποὺ προσδιωρίστηκε ἀπὸ τὴν σύνταξη ἀπορρόφηση τοῦ νεροῦ τῆς βροχῆς ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Ἡ ἐπαρχία τοῦ Λέτσε, ἡ ἐπαρχία μας, σχηματίζεται ἀπὸ συμπαγῆ ἀσβεστόπετρα στὸ βορριᾶ, τὸ νότο καὶ σὲ μεριές στὸ κέντρο καὶ ἄλλου ἀπὸ πουρλί. Ἐκεῖ ὅπου τὸ ἔδαφος δὲν παρουσιάζει σχισμὲς, σχηματίζονται λίμνες καὶ βάλτοι. Μὰ ἐκεῖ ὅπου ἡ συμπαγῆς ἀσβεστόπετρα παρουσιάζει βαθιεῖς χαραγές ἢ ὁ βράχος εἶναι πορώδης, τὸ νερὸ χάνεται μέσα στὸ ἔδαφος ἀπὸ τοὺς ἀθύσσους, τὰ πηγᾶδια, τὶς καταβόθρες. Voragini, Capovenno, Vore, Gravi, Avissi, Moretti εἶναι στὰ ἰταλικά διάφορες μορφές ἀπὸ καρστικὲς τρύπες.

Στὴν διήθηση τοῦ νεροῦ, φανερὴ ἢ τριχοειδῆ, συντελοῦν διάφορες αἰτίες, φυσικὲς καὶ χημικὲς, ἡ καταστροφή τῆς πέτρας, οἱ ἀνοδικὲς κινήσεις ποὺ ἔπαθε τὸ ἔδαφος ὕστερα ἀπὸ τὸ πλειόκαινο καὶ οἱ κλίσεις ποὺ ἔπαθαν τὰ στρώματα. Ἰδιαίτερη εὐκαιροσσία στὰ καρστικὰ φαινόμενα παρουσιάζει ὁ πῶρος, γιὰ τὴν χημικὴ σύνθεσή του εἶναι 56% ἀνθρακικὸ ἀσβέστιο, 30% πυριτικὸ ἀλουμίνιο, 7% ὀξειδιο τοῦ σιδήρου καὶ 7% ὄργανικὲς οὐσίες. Μετὴν διάβρωση καὶ τὴν διαλυτικὴ ἐνέργεια, τὸ πουρλί παθαίνει ἀποσύνθεση. Ἀπὸ τὸν ἀργίλλο τὸ ἓνα μέρος παρασύρεται καὶ μεταφέρεται ἀπὸ τὸ νερὸ μέσα ἀπὸ τὶς καταβόθρες καὶ τὸ ἄλλο μένει καὶ σχηματίζει στρώματα ἀργιλικὰ, πλούσια σὲ πυριτικὸ, σὲ ὕδροξείδιο τοῦ ἀλουμινίου καὶ σὲ σίδηρο.

Τὸ φαινόμενο πέρνει τὸ ὄνομα τοῦ ψευτοκάρσιτ, ὅταν ἐκδηλώνεται σὲ πετρώματα πιὸ διαλυτά, ὅπως ὁ γύψος, ἢ τὰ πουριᾶ, τριτογενῆ καὶ τεταρτογενῆ.

Τὸ κάρσιτ ἔχει μιὰ μορφολογία ἐπιφανειακὴ, ἐξωτερικὴ καὶ μιὰ ἐσωτερικὴ, ὑπόγεια. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπιφανειακῆς καρστικῆς μορφολογίας εἶναι οἱ δολίνες, σχεδὸν κυκλικὰ ἀνοίγματα ποὺ προκαλέσαν διάφορες αἰτίες καὶ ἔχουν μέγεθος ποικίλο, βαθιὲς ὑγρὲς περιορισμένες περιοχές, τὰ ξερὰ ὀροπέδια, ὅπου τὸ νερὸ τρέχει ὑπόγεια, βαθιά, στὴ στάθμη τῆς θάλασσας καὶ βγαίνει στὶς ἀκτὲς μέσα στὴν θάλασσα.

Στὴν ὑπόγεια μορφολογία ξεχωρίζουν τὰ βάραθρα ἀπὸ τὶς σπηλιές καὶ τὰ καρστικὰ πηγᾶδια. Οἱ κοιλοτήτες εἶναι ἀπομονωμένες καὶ ἀποτελοῦν σύστημα δλόκληρο, ποὺ ἀναπτύσσεται στὴν ὀριζόντια διεύθυνση, στὴν κατακόρυφη, ἢ καὶ στὶς δύο. Μποροῦν νὰ ρουφοῦν, ἢ νὰ βγάξουν νερὸ, νὰ τὶς ἔχουν παρατήσει τὰ νερά, νὰ τὶς χρησιμοποιοῦν ὅλον τὸν καιρὸ, ἢ περιοδικὰ, σὲ διαστήματα.

Ἡ δικὴ μας σπηλαιολογικὴ κληρονομία εἶναι ἡ πιὸ ποικίλη, τόσο ἀπὸ τὴ θεαματικὴ μεριά, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, μὲ τὰ παλαιοντολογικὰ εὑρήματα καὶ τὰ περιέργα προϊστορικὰ δοτρακόδεσμα, ποὺ ζοῦν ἀκόμα μέσα στὶς σπηλιές.

Τὰ χαρακτηριστικὰ στὶς καρστικὲς περιοχὲς προσδιορίζονται ἀπὸ διάφορες αἰτίες, ὅπως εἶναι ἡ διαφορετικὴ διαλυτότητα ποὺ παρουσιάζουν τὰ πετρώματα, τὸ τσάκισμά τους, ἡ ὕγρασία τῆς ἀτμοσφαιράς καὶ τὰ μετεωρικὰ κατακρημνίσματα.

Σχηματισμοί μιᾶς περασμένης ἐποχῆς εἶναι τὰ σπήλαια τοῦ Castro, Leuca καὶ S. Cesarea καὶ ἀντίθετα νεαρά, πὺν καὶ σήμερα ἀκόμη σχηματίζονται, τὰ βάραθρα καὶ τὰ σπήλαια τοῦ Novoli. Ἡ πιὸ παλιὰ μορφή εἶναι τὸ σπήλαιο «Regione delle Serre Salentine», μέσα σὲ τρία στρώματα τριτογενῆ στὰ ΒΔ καὶ ἰζη-
ματα τεταρτογενῆ στὰ ΝΑ.

Στὸ Σαλέντο δὲ λείπουν σπηλαιολογικοὶ σχηματισμοὶ καὶ μέσα σὲ συμπαγῆ ἀσβεστότετρα καὶ μέσα στὸ πουρί. Ἡ γένεσή τους δὲν εἶναι πάντα ἀπὸ τὸ νερό. Πολλὲς φορὲς εἶναι ἀνοιγμένοι σὲ ἔδαφος καθαρὰ βασαλτικὸ καὶ ἡ γένεσή τους ἀφίεται σὲ κατακλισμούς, ὅπως στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὴν τεταρτογενῆ περίοδο, ὅπου ἀνάμεσα στοὺς μεσοζωϊκοὺς ἀσβεστόλιθους παρουσιάζονταν ἀρθρονες βασαλτικῆς λάβες.

Τὰ σπήλαια μὲ τὸ μεγαλύτερο ἀνάπτυγμα εἶναι εἴκοσι δυό, ἀπὸ 4,050 μ., ὅπως τοῦ Μαρίνο στὴν ἐπαρχία τοῦ Νουόρο, ἴσαμε 1,060 μ. τὸ Τσεζάρε Μπατίστι στὸ Τρέντο, τέσσερα στὸ Πιεμόντε, τρία στὴ Φριουλί καὶ στὸ Τρεντίνο, δυὸ στὴν Καμπανία, δυὸ στὴν Τασσάνη καὶ τὸ Λάτιο, ἓνα μόνο στὴ Σαρδηνία, στὴν Αἰμιλία, στὸ Βένετο καὶ στὴν Ἀπουλία.

Τὸ ἔδαφος ὅπου ἐμφανίζονται αὐτὰ τὰ σπήλαια ἔχει ποικίλη γεωλογικὴ σύσταση. Γύψος, δολομίτης, δολομιτικὸς ἀσβεστόλιθος τοῦ τριαδικοῦ, γκρίζοι ἀσβεστόλιθοι τοῦ τετρασικκοῦ, κρητιδικοί, νομιμουλιτικοὶ ἀσβεστόλιθοι τοῦ ἠωκαίνου, ἀσβεστολιθικὰ λατυποπαγῆ κ.ά.

Τὸ σπήλαιο Μπουῆ Μαρίνο (θαλασσινὸ Βόδι) ἔχει μῆκος πάνω ἀπὸ 5,000 μ. καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ 4,050 μ. ἔχουν ἐξερευνηθῆ. Εἶναι μιὰ τεράστια κοιλότητα, ὅπου ἡ κυριώτερη στοὰ παρουσιάζει 17 πλωτὲς λίμνες, πὺν τὸν χειμῶνα συχναίονται ἀπὸ φάκιες.

Στὴν ἀπότομη ψηλὴ ἀκτὴ δυὸ τρύπες ὁδηγοῦν μέσα στὴ σπηλιά. Ἡ ἀριστερὴ βγάζει στὴν πλωτὴ γαλαρία καὶ ἡ δεξιὰ σὲ μιὰ πολὺ μικρὴ σάλα, πὺν ἀναπτύσσεται στὸ Βορῖα καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ λιμνούλα καὶ μιὰ μικρὴ στοὰ συγκοινωνεῖ μὲ ἄλλη σπηλιά, τὴ Νέα Σπηλιά, κανὰ χιλιόμετρο μακρὰ.

Αὐτὸ τὸ μέρος τῆς σπηλιάς Μπουῆ Μαρίνο εἶναι προσιτὸ ἀπὸ τὴ θάλασσα ἀπὸ μιὰ σκαλίτσα πὺν ἔγινε μὲ παλούκια. Ὀλόκληρο τὸ τμήμα τοῦτο τὸ περνᾶς εὐκόλα. Εἶναι μοναδικὸ τὸ θέαμα πὺν παρουσιάζουν οἱ σταλακτιτεὶς καὶ οἱ σταλαγμίτες. Οἱ τοῖχοι εἶναι κάτασπροι ἀπὸ σταλακτιτικὴ ὕλη. Κρόσια κανονικά, λὲς κεντητὰ καὶ θαμμένα ἀπὸ χέρι ἀνθρώπινο μὲ τάξη μέσα σ' ὅλη τὴ γαλαρία... κρυστάλλινες κοῦπες λαμποκοποῦν μὲ λεπτὲς χαραγές, κατακάθαρο τὸ ὕλικό, διάφανο, πύργοι μικροὶ στημένοι καὶ σωρὸ ἄλλα θαναστά. Ἀπ' τὸ ἀριστερὸ ἀνοιγμα προχωρεῖς μὲ βάρος πάντα μέσα σὲ θαλασσινὸ νερό, 750 μέτρα. Ὑστερα ἀπὸ ἓνα μικρὸ κατῶφλι ἀρχίζει τὸ γλυκὸ νερό. Ἡ διαδρομὴ εἶναι πλωτὴ. Τὰ δυὸ τρίτα ἀναγκαστικά, γιατί οἱ τοῖχοι εἶναι κατακόρυφοι δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Τὸ ἄλλο τρίτο περπατιέται μὲ τὰ πόδια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ σπηλιά ἀνοίγει καὶ σχηματίζει μιὰ σάλα 150 μέτρα, 80 μ. ψηλὴ. Τὸ νερό εἶναι 15 μέτρα βαθύ.

Ἀπὸ τὰ πιὸ βαθιὰ σπήλαια τῆς Ἰταλίας, πάνω ἀπὸ 200 μέτρα, δεκατέσσερα ἔχουν βάθος ἀπὸ 200 ὠς 250 μ., τέσσερα 250-300 μ., πέντε ἀπὸ 300-400 μ., δυὸ ἀπὸ 400-500 μ., ἓνα μονάχα φθάνει τὰ 541 μ. καὶ ἓνα ἄλλο τὰ 594 μ.

Τὰ ἔργα τῆς ἀνθρώπινης βιομηχανίας πὺν βρέθηκαν στὰ σπήλαια, μᾶς δίνουν ἕνα γνώμονα γιὰ τὴ χρονολόγησή τους. Τὰ σπήλαια μᾶς μιλοῦν γιὰ τὴν παλαιο-

λιθική εποχή. Βρεθήκαν κόκκαλα και δόντια από ελέφαντες, ρινόκερους, ιπποπόταμους, ύαινες και πέτρες κατεργασμένες άνακαταμμένα.

"Άλλες μαρτυρίες πού συχνές είναι τὸ πρωτόγονο βόδι και τὸ άγριο μουλάρι και ὁ άνθρωπος Σάπιενς. Μέσα σὲ κατοικίες, πὸν μοιάζουν μὲ φωλιές ἀπὸ άγρια ζῶα, βρεθήκαν σημάδια πρωτόγονης ζωῆς, ζωῆς ἀπ' τὸν πρώτους κατοίκους τὸν Σαλέντο, πὸν εἶναι ντυμένοι μὲ δέρματα, ὄπλισμένοι μὲ πέτρες, και κυνηγοῦσαν στὴν μεγάλη πεδιάδα πὸν ἀπλώνονταν μπροστὰ στὴ σημερινή ἀκτή πὸν σκεπάζει σήμερα ἡ θάλασσα.

Ὁ άνθρωπος τὸν Νεάντερταλ κατοικοῦσε σὲ σπήλαια και τρέφονταν ἀπὸ τὰ ζῶα πὸν σκότωνε μὲ πέτρες. Μόλις άρχισε νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν ἑναρθρο λόγο. Δὲν άφρησε καμμιά ἐκδήλωσι τέχνης, γνώριζε ὁμως πιά τὴ φωτιά και ἔδειχνε τὴ συμπάθει του στὶς φυσικὲς δυνάμεις μὲ μαγικοθρησκευτικὰ ἔθιμα.

Ἡ τέχνη πὸν ἀναπτύσσεται μέσα στὶς σπηλιές μας ἀνήκει σὲ μιάν οικονομία πὸν βασίζεται στὸ κυνήγι και τὴν συγκομιδὴ ἀπὸ ἔτοιμους άγριους καρπούς. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ἀκόμη πρωτόγονη, μὲ ἀπλὲς γραμμές. Τὰ άγγεια εἶναι ἡ πρώτη σελίδα τῆς προϊστορικῆς τέχνης, πὸν μὲ τὰ καλαίσθητα σχήματα μιλάνε γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωῆ, πὸν πάει πίσω ὡς 20.000 χρόνια.

Μὲ τὴ μαγεία γυρεύει ὁ άνθρωπος ὁ πρωτόγονος νὰ νικήσει τὶς ἐξωτερικὲς δυνάμεις και νὰ τὶς ὑποτάξει στὴ θέλησή του.

Ἡ παλαιολιθικὴ τέχνη βρίσκεται ἀκόμη και σήμερα σὲ πολλὸν πρωτόγονους λαούς. Οἱ καλλιτέχνες πὸν σκόλισαν τὴν πέτρα και ζωγράφισαν τελειοποιώντας προοδευτικὰ τὸ χρῶμα και τὸ σχέδιο, ἦταν οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι πὸν ζοῦσαν τὴν δυναμικὴ ζωῆ τὸν κυνηγοῦ, ἀνάμεσα στὰ ζῶα πὸν χαρακτηρίζουν τὴν τελευταία μεγάλη ἐξάπλωση τὸν πάγου ἀνάμεσα στὴν 4η και τὴν 10η χιλιετηρίδα. Παριστάνουν τὰ ζῶα μὲ μεγάλες διαστάσεις και σπάνια τὸν άνθρωπο, γιατί τὸ ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς εἶναι τὰ ζῶα.

Πολὺ διαφορετικὴ εἶναι ἡ πρωτόγονη τέχνη στὰ σπήλαια τῆς ἀνατολικῆς Ἰσπανίας. Ἐκεῖ παριστάνονται διάφορα ἐπεισόδια ἀπὸ τὴ ζωῆ τὸν ἀνθρώπου. Λείπουν τὰ μεγάλα ζῶα. Αὐτὸ δείχνει, πὸς ἡ ἐποχὴ τὸν πάγου παρουσιάζει δείγματα μιᾶς ἐποχῆς πὸν μπορεῖ νὰ τὴν πάρει κανεὶς γιὰ μεσολιθικὴ στὸ μεγάλο της μέρος, ἀλλὰ και γιὰ νεολιθικὴ, πὸν εἶναι ἀνάμεσα στὴν 8η και τὴ 2η χιλιετηρίδα.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σταματήσουμε τὴν ὁμιλία μας, ὄχι γιατί ἔχουμε ἐξαντλήσει τὸ θέμα μας, μὰ γιατί εἶναι ἀδύνατο νὰ θυμηθοῦμε ὁλα ὁσα μᾶς εἶπαν κάποτε τὰ σπήλαια.

Στὸν οικονομικὸ τομέα, ἡ φωνὴ τῆς σπηλιᾶς μᾶς κάνει νὰ σκεφτοῦμε, ἀν οἱ θησαυροὶ τῆς θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν κάποια σημασία οικονομικὴ γιὰ μᾶς, ἔξω ἀπὸ τὴ γεωλογικὴ και τὴν καλλιτεχνικὴ.

Ὁ καθηγητῆς κ. Ἡλ. Παρασκευαΐδης, μίλησε γιὰ

Τὶς Ἑλληνικὲς σπηλιές και τὴν παλαιοντολογία τους

Οἱ σπηλιές στὴν Ἑλλάδα εἶναι πολλὲς και χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀνθρωπο, γιὰ νὰ ἐγκαταστήσει μέσα τοῦς Θεοῦς του, τοῦς Κύκλωπες, τοῦς Κενταύρους, τὶς Νίμφες και άργότερα τοῦς Ἅγιους.

Ἐκεῖ μέσα ἔζησε ὁ ἀνθρωπος. Ἦταν τὰ πρῶτα του παλάτια, πὸν τοῦ πρόσφερε ἔτοιμα ἡ φύση διώχοντας τὰ ζῶα, πὸν ἴσως τὸν εἶχαν προλάβει πολλὲς φορές.

Πρώτη ἐρεῖνησε σπηλιές στὴν Ἑλλάδα και μελέτησε τὰ ζῶα πὸν ἔζησαν ἐκεῖ μὲτα σὲ παλιά ἐποχὴ ἡ άγγλίδα Dorothy Bate και δημοσίεψε σχετικὴ μελέτη. Ἄργότερα ὁ αὐστριακὸς Μάρκοβιτς ἐπιχείρησε σχετικὴ ἔρευνα. Ἄνακάλυψε σημά-

δια από παλαιοὺς πολιτισμοὺς καὶ κάνει λόγο γιὰ εὐρήματα παλαιοντολογικά. Μελέτες εἶχαν γίνει ἀρκετές γιὰ ἀρχαιολογικοὺς σκοποὺς. Βρεθῆκαν στοιχεῖα τοῦ μυωϊκοῦ πολιτισμοῦ μέσα σὲ σπηλιές. Καὶ ὁ θρύλος τοῦ Λαβύρινθου πολὺ ἀπασχόλησε τοὺς ἀρχαιολόγους, πὺν ζητοῦσαν νὰ τὸν εὑροῦν μέσα στὶς σπηλιές τῆς Κρήτης.

Οἱ σπηλιές εἶναι τόποι ὅπου μποροῦν πραγματικά νὰ διατηρηθοῦν εὐκόλα πράματα. Εἶναι κλειστές. Μέσα στὶς κουφάλες τοὺς μαζεύονται πολλὰ πράματα, παραχώνονται μὲ χῶμα καὶ σκεπάζονται μὲ τὴν σταλακτιτικὴ ὕλη, πὺν κατακάθεται σιγὰ - σιγὰ καὶ τὰ κλείνει. Πολλές φορές τὸ νερὸ κάνει ζημιὰ, γιὰτί, ποτίζοντας τὸ ὕλικὸ, τὸ κάνει σαθρὸ πὺν εὐκόλα σκορπᾶει, τρίβεται.

Τὰ ζῶα, οἱ πρῶτοι τοὺς κάτοικοι, ἄφησαν ἐκεῖ μέσα, τὰ σκελετὸ τους πὺν σκεπάστηκε. Ἐκεῖ μέσα οἱ ἄνθρωποι ἔθαιψαν τοὺς νεκροὺς τους, ἐφοδιάζοντας μὲ τὰ ἐργαλεῖα τους καὶ τὰ στολῖδια τους. Τὰ δείγματα τῆς ζωῆς του, ἡ φατιά, ὅλα μένουν ἐκεῖ μέσα. Οἱ ζωγραφιές πὺν ἔκανε στοὺς τοίχους σκεπαστήκαν πολλές φορές μ' ἓνα λεπτὸ σταλακτιτικὸ στρώμα, πὺν εὐκόλα ξύστηκε καὶ ξεσκεπαστήκαν τὰ δείγματα αὐτὰ τοῦ πρῶτου πολιτισμοῦ.

Στὶς ἄλλες χῶρες ἡ ἔρευνα μέσα στὶς σπηλιές ἔγινε ἀπὸ κορὶς καὶ τὸ ὕλικὸ πὺν μελετήθηκε εἶναι πολὺ καὶ ποικίλο. Παλαιοντολογικὸ καὶ προϊστορικὸ. Ἄνθρωποι καὶ ζῶα ἀνακατωμένα.

Ἡ σπηλαιολογικὴ ἔρευνα, πὺν ἄρχισε στὸν τόπο μας ἐρασιτεχνικά μέσα σὲ ὁρειβατικοὺς καὶ φυσιολατρικοὺς συλλόγους καὶ συστηματοποιήθηκε μὲ τὸν καιρὸ μὲ τὴν ἴδρουση τῆς Ἑλληνικῆς Σπηλαιολογικῆς Ἑταιρίας τὸ 1930, δὲν εἶχε σκοπὸ βέβαια τὰ παλαιοντολογικά εὐρήματα. Ἐβλεπε τὴ σπηλιὰ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ σπὸρ καὶ οἱ σπηλαιολόγοι δὲν καταγίνονταν μὲ ἐπιστημονικὲς μελέτες. Τὶς σπηλιές, τίς μετροῦσαν, τίς σχεδίαζαν καὶ τίς θαύμαζαν καὶ σιγὰ - σιγὰ σκέφθηκαν τὴν ὁργάνωσή τους τὴν τουριστικὴ, πολὺ πρακτικὴ μεριά. Ἄπὸ κεί καὶ πέρα παρουσιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σπηλιᾶς, τὸν παλαιοντολογικὸ, πὺν μιὰ στιγμὴ ἔδωσε ἓνα καταπληκτικὸ εὐρημα στὴν τύχη.

Ὅταν ἡ Ε.Σ.Ε. ἐρεύνησε τὴ σπηλιὰ, πὺν ἀνακάλυψαν οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ χωριοῦ Πέραμα, ψάχνοντας νὰ βροῦνε νερὸ, ὁ πρόεδρος τῆς, ὁ Γιάννης Πετρόχειλος, σκέφτηκε, πὺς θάξίξει νὰ ὁργανωθῆ καὶ νὰ προσφερθῆ στὸ κοινὸ. Ὁ ὕδιος εἶχε δεῖ ἀνάλογες σπηλιές στὸ ἐξωτερικὸ, πὺν ἀποτελοῦσαν τουριστικοὺς τόπους. Ἄνθρωποι πολλοὶ ἔμπαιναν μέσα, περνοῦσαν λίμνες μὲ βάρκα, φωτογραφίζαν τοὺς σταλακτίτες μὲ τὰ στενὰ περάσματα, περνοῦσαν τὰ γεφύρια καὶ ἔβγαναν εὐχαριστημένοι. Καὶ γιὰ τὴν ὁμορφὴ στιγμὴ πὺν περνοῦσαν, γιὰ τὸ θέαμα, τὸ μοναδικὸ πὺν χαίρονται, ἔδιναν μ' εὐχαρίστηση ἓνα μικρὸ ποσὸ. Ἀγόραζαν κάστες καὶ κάθονταν ἐκεῖ στὸ κίόσκι, νὰ πάρουν τὸ ἀναψυκτικὸ τους καὶ νὰ θαυμάσουν τὸ τοπίο τὸ φυσικὸ γύρω. Αὐτοκίνητα ἔρχονταν κι' ἔφεραν τοὺς ἐπισκέπτες, ντόπιους καὶ ξένους. Κίνηση μεγάλη ἀναπτύχθηκε γύρω στὶς σπηλιές.

Στοὺς πριγκιπικοὺς, βασιλικούς πύργους μάλιστα εἶχαν φτιάξει καὶ «φτιαχτές» σπηλιές, πὺν προσέφεραν εὐκόλα τὸ ὁμορφο αὐτὸ θέαμα, στοὺς καλομαθημένους, ὅπως καὶ οἱ φρικιές. Ὁ Πετρόχειλος σκέφτηκε, πὺς ἡ σπηλιὰ αὐτὴ ἔξω ἀπὸ τὰ Γιάννενα θὰ μποροῦσε, κοντὰ στὴν ἱστορικὴ καὶ γραφικὴ λίμνη, νὰ ἀποτελέσει ἓνα τουριστικὸ παράγοντα καὶ κατάφερε νὰ διευθετηθῆ ἡ σπηλιὰ μὲ τὴν συνδρομὴ βέβαια τοῦ Τουρισμοῦ.

Ἡ μόνη τουριστικὴ σπηλιὰ στὴν Ἑλλάδα, ὄχι καλὰ διευθετημένη, ἦταν ἀπὸ παλιὰ στὴν Ἀντίπαρο. Πολλοὶ πηγαῖναν νὰ τὴ δοῦν. Νὰ θαυμάσουν τοὺς σταλακτίτες. Ἦταν γνωστὴ ἀπὸ παλιὰ. Τὸ 1673 μπῆκε μέσα ὁ πρεσβευτὴς τοῦ γάλλου βασιλιά, Λουδοβίκου τοῦ 14ου, De Nuandel μὲ τὸν καθολικὸ δεσπότη τῆς Σύρας, De Gabriele. Λειτουργήσαν μέσα καὶ κοιμήθηκαν. Ἄπὸ τότε ἔχει τ' ὄνομα τῆς Ἀ-

τία στο κάτω σαγόκι, χωρίς προγομφίους. Ένα κρανίο έχει ούλη από παλιά πληγή στο μάγουλο. Τα κρανία έπαθαν άπασθέσταση και χωρίζονται τα κόκκαλα από τις ραφές και σκορπάνε. Χρειάζεται προσοχή.

Μέσα στην σπηλιά και έξω βρέθηκαν είδη τής βιομηχανίας του ανθρώπου. Έργαλεία από διαφορετικό ύλικό, με διαφορετικό δούλεμα, για διαφορετική χρήση. Μυτερά έργαλεία από άσβεστόπετρα, από διαβήτη έλλειπτικά, σφαιρικά. Μια κροκάλη έχει τρύπα στην μέση και σημάδια από χτυπήματα. Από πυριτόλιθο ένα τσεκουράκι και άλλα, άκόμη και από σχίστη. Βελόνες από κόκκαλο, άντικείμενα από μέταλλο, χαλκό και σίδηρο. Κοσμήματα από κόκκαλο, όστρακα, χαλκάδες από άσημι. Άγγεϊα πήλινα κακοφτιαγμένα, σέτα ή με κάπνα διακόσμηση, σκαλιστά, με άπλες γραμμές. Πολλά με τρύπες άτεχνες από μυτερό έργαλείο.

Μέσα σ' ένα βάζο βρέθηκε άπομεινάρια από καμένη ρετσίνα, για φωτισμό. Ευλοκαρβοννο και στάχτη βρέθηκε άκόμη.

Τα βάζα ήταν σκορπισμένα σ' όλες τις σπηλιές, τα κόκκαλα ήταν μαζεμένα στην μεγάλη σάλα. Μονάχα ένα κρανίο βρέθηκε σε χαμηλό κρυφό διαμέρισμα.

Έργαλεία από πυριτόλιθο και κομμάτια βάζα βρέθηκαν σκορπισμένα και έξω από την σπηλιά πολλά. Όλα δείχνουν, πώς ό τόπος ήταν κατοικημένος στο νεολιθικό και ή σπηλιά χρησιμοποιήθηκε για καταφύγιο και για κοιμητήρι. Άνάμεσα στα νεολιθικά άντικείμενα είναι και παλαιολιθικά. Περίεργο άνακάταμα!

Μαζί με τα ανθρώπινα κόκκαλα βρέθηκαν κόκκαλα και κέρατα από ζώα τής εποχής, βάδια (*bos primigenius*) χοίρους, πρόβατα, γίδια, έλάφια, σκύλο, άρκούδα, πουλιά, ψάρια.

Άλλη σπηλιά εκεί κοντά, ή Β λ υ χ ά δ α, έδωσε λείψανα από το πρωτόγονο βόδι (*bos primigenius*) και έναν ίπποπόταμο, σύμφωνα με τον προσδιορισμό του Cardini, που άνακονόθηκαν το 1961.

Την άρκούδα τής σπηλιές, μερικά κομμάτια, περιγράφει ό καθηγητής Μητσόπουλος από μια σπηλιά στ' Άγραφα. Δόντια μεγάλα μυτερά, σκυλόδοντα, καλά διατηρημένα που βρήκαν χωριάτες, και του τα πήγαν να τα κοιτάξει.

Την ίδια άρκούδα μαζί με άλλα ζώα την περιγράφει ό Ήλ. Παρασκευαΐδης από ένα λατομείο στον Κορυδαλλό, παρατημένο σήμερα, έξω από τον Πειραιά. Φαίνεται, πώς είναι παλιά σπηλιά, γυρεμισμένη και γεμισμένη με κοκκινόχωμα. Μέσα στο κοκκινόχωμα και σε λατυποπαγή από κομμάτια άσβεστόλιθο, κολημένα γερά με κοκκινόχωμα, βρέθηκαν διάφορα λείψανα άνακαταμένα, τσαμισμένα και πολλά άπροσδιόριστα. Λίγα ξεκαθάρισαν. Ή άρκούδα, μια νυφίτσα, ένα πολυ μικρό τραχητικό, μυρηκαστικά, άλογο, ένα πουλι και καύκαλο χελώνας. Μια έρευνα θάδινε περισσότερα πράγματα. Δεν θα στοίχιζε πολλά. Τα «κόκκαλα μέσα στην πέτρα» τ' άνακάλυψε άνθρωπος, που τα πήρε για άρχαιότητες και γύριζε τα άρχαιολογικά ίνστιτούτα του έξωτερικού για καλή τοποθέτηση.

Όταν το 1957 ό Ί. Πετρόχειλος έκανε μια πρόχειρη και θιαστική έξερεύνηση μιας σπηλιές στη Χαλκιδική, κοντά στα Πετράλωνα (άρ. μητ. 1044) βρήκε λίγα εύρηματα παλαιοντολογικά, που προσδιωριστήκαν για *Ursus Spelaeus*, *Leo Spelaeus*, πρώτη φορά στην Ελλάδα, *Equus Spelaeus*, μεγάλα *Cervus Elaphus*. Μα το σοβαρότερο άπολίθωμα που έδωσε ή σπηλιά αυτή, που το υποψιάστηκε ό Πετρόχειλος, δεν είχε όμως την ευχαρίστηση να το βρει ό ίδιος, ούτε και να το δεί, νάβοντας την έκανοποίηση από την πρόβλεψή του, ήταν το άνθρωπινο κρανίο, κρανίο Νεάντερταλ! «*Bien que de traces d'homme n'ont pas été trouvées dans la grotte des Pierres Rouges (Petralona-Chalkidiki), rien ne préjuge, qu'il n'en existe pas de cachées, qui pourraient être trouvées après des recherches détaillées... L'ours qui a dû gagner cette demeure, en se bat-*

γίης Τράπεζας ένας σταλαγμίτης και τῆς φάτης ένας ἄλλος. Ὅταν τὸ 1770 πάτησαν στὸ νησί οἱ Ρῶσοι, στὴν ἐπανάσταση τοῦ Ὁρλόφ, μῆταν μέσα και ἔσπασαν πολλοὺς σταλακτίτες και τοὺς στείλαν στὴν Πετροῦπολη τότε, στὸ μουσεῖο.

Ἀργότερα ὅταν πέρασε ἀπὸ κεῖ ὁ Ὁθωνας, κατέβηκε μέσα στὴν σπηλιὰ μὲ σκευὴ. Γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἐπισκέπτες ποὺ πλήθαιναν μὲ τὸν καιρὸ, ἔφτιαξαν μιὰ ἄσκημη σκάλα, και χάλασαν τὴν αἰσθητικὴ τῆς σπηλιᾶς. Τετρακόσια ἐννιά σκαλιὰ βαριά, χοντρά, τσιμεντένια πάνω σὲ τοῖχο ποὺ χτίστηκε ἐπίτηδες. Ἡ σπηλιὰ εἶναι εὐρύχωρη. Οἱ σταλακτίτες της μαυρισμένοι ἀπὸ τὰ δαδιά. Στὸν πόλεμο 1940—1944, οἱ Ἴταλοί, ποὺ εἶχαν κατοχὴ στὶς Κυκλάδες, νομίζοντας, πὺς κρύβονται μέσα στὴν σπηλιὰ ἀντάρτες, ἔκαναν ἐπίθεση μὲ χειροβομβίδες και ἔκαναν ζημιὰ στὴν σπηλιὰ.

Ἡ ἀναγνώριση τῆς τουριστικῆς ἀξίας τῆς σπηλιᾶς στὸ Πέρασμα και τὸ καλὸ ἀποτέλεσμα ἦταν καλὸ παράδειγμα. Ἀρχισε ἡ κίνηση μὲ 35.000 ἐπισκέπτες τὸ 1947, ὅταν πρωτοᾶνοιξε στὸν κόσμο τὴν πόρτα ἡ σπηλιὰ και ἔφτασε τὰ πελευταῖα χρόνια πὺς 70.000, δίνοντας ἕνα σημαντικό εἰσόδημα στοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ. Τουριστικὴ διεύθετηση ἔγινε και στὶς σπηλιᾶς τῆς Μάνης. Ἀνάλογη προσπάθεια γίνεται και ἄλλου.

Μὲ τὰ σκαφίματα στὸ πάτωμα τῆς σπηλιᾶς, ποὺ χρειάστηκαν, γιὰ τὴν διεύθετησή της, βρέθηκαν τὰ πρῶτα παλαιοντολογικὰ εὐρήματα, ἡ ἀ ρ κ ο ὕ δ α τ ῆς σ π η λ ι ᾶ ῶς. Ἦταν γνωστὴ ἀπὸ πολλὲς σπηλιᾶς τῆς Εὐρώπης και ἀπὸ κεῖ πῆρε τ' ὄνομά της. Πρῶτὴ φορὰ δῖως τώρα βρισκόταν και στὴν Ἑλλάδα. Δὲ ζεῖ σήμερα πουθενά. Εἶναι εἶδος ποὺ ἔζησε μὲ τὸν ἄνθρωπο και ἀπὸ αὐτὴν διεκδίκησε ὁ ἄνθρωπος τὴν σπηλιὰ. Ὁ Πετροχέλιος ἀνακοίνωσε τὸ εὐρημά του στὸ V Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸ τεταρτογενὲς τὸ 1957 στὴν Μαδρίτη και τὸ δημοσίεψε και στὸ Δελτίο τῆς Ε.Σ.Ε.

Μὲ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση μιᾶς σπηλιᾶς μποροῦσαν ναρθοῦν στὸ φανερὸ κι' ἄλλα εὐρήματα, χωρὶς τουριστικὴ ἄμεση ἀξία. Ἀξία παλαιοντολογικὴ μποροῦν νᾶχουν και σπηλιᾶς χωρὶς τουριστικὴ ἀξία, μὰ γιὰ τὴν ἔρευνα χρειάζονται μέσα ποὺ δὲν βρίσκονται εὐκόλα. Καμμιά φορὰ σὲ παλιὲς σπηλιᾶς γίνονται ἄλλες ἐργασίες πρακτικὲς και μπορεῖ νὰ βρεθοῦν ἐνδιαφέροντα πράγματα. Πρέπει νὰ δόσουν προσοχή, οἱ ἐργάτες νὰ μὴν καταστρέφουν ὅτι βρίσκουν, γιὰτὶ αὐτὸ γίνεται συχνὰ και πρέπει νᾶχει χαθῆ πολὺ ὕλικό, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Ὁ ἐργάτης δὲν ξέρει τί εἶναι, τὸ παίρνει γιὰ παλιοκοκόκκαλα ἄχρηστα, τὰ πετάει και τὰ σπάει, τὰ καταστρέφει. Μὰ βρίσκονται και βολικὲς συνθήκες καμμιά φορὰ και κάτι σώνεται. Ἡ μπουλντόζα κάνει πιὸ μεγάλη ζημιὰ. Στὴν Γκιώνα, ἔξω ἀπὸ τὸ Γαλαξίδι, εἶναι μιὰ σειρά, μέσα στὸ ἀσβεστολιθικὸ δοννὸ γρομμωμένες σπηλιᾶς. Σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς πάνω στὸ δρόμο στὴν ἀκτὴ, ἡ ἔταιρία ποὺ ἐκμεταλλεύεται τὸ βωξίτη τῆς Γκιώνας, ἔκανε ἔργα. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ βρέθηκαν μερικὰ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ παραδόσει ὁ ἐργοδηγὸς ποὺ παρακολουθοῦσε τὶς ἐργασίες. Ἐνα δόντι ἀπὸ τὸ πρωτόγονο βόδι (bos primigenius) και κάτι κορβόλιθοι.

Τὸ 1958 ἐξερευνήθηκε μιὰ καινούργια σπηλιὰ στὴν Μάνη, ἡ Ἀ λ ε π ὀ τ ρ υ π α (ἀρ. μητρ. 923). Τὰ εὐρήματα ποὺ παρουσίασε ὁ Ἱ. Πετροχέλιος μὲ τὴν Ἀν. Πετροχέλιου, τὸ 1961, βρέθηκαν ἀνακατεμένα μέσα σὲ ὕλικα κλαστικά, κοκκινόχωμα, κι' ἦταν σκεπασμένα μὲ σταλακτιτικὸ ὕλικό. Τὰ ἀνθρώπινα κόκκαλα, κρανία και κάτω σαγόνια, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ μέσα, δὲν ἀνήρουν ὅλα στὴν ἴδια ράτσα. Εἶναι ἄνθρωποι, ὅλοι τοῦ σημερινοῦ τύπου, Sapiens. Ἀκριβέστερα προσδιορίστηκε μεσογειακὸς και ἕνας διναρικός τύπος ἀπὸ τὴ Η. Halley. Τὰ πιὸ πολλὰ εἶναι γυναικὲς και νέα ἄτομα. Τὰ χρόνια κεῖνα οἱ ἄνθρωποι πέθαιναν νέοι. Ἐχουν τὰ τόξα τοῦ κρυδιοῦ ἔξογκωμένα, εἶναι χαμαιμετωπικά, δολιχοκέφαλα. Λίγα ἔχουν μειοδον-

tant peut-être contre l'homme primitif», γράφει... παρουσιάζοντας τὰ ἀπολιθώματα πού βρήκε, χωρίς ἀνθρώπινα.

Τὸ κρανίον τοῦ παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου τοῦ Νεάντερταλ τὸ βρήκε μέσα στὴν σπηλιὰ ἕνας χωριάτης καὶ τῶφere στὴν Θεσσαλονίκη, στὸ Πανεπιστήμιο. Πρῶτη παρουσίασή του μέσα στὸ γαλλικὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ «Ἀνθρωπολογία» ἔκαναν οἱ καθηγητὲς Κόνκορος καὶ Κανέλλης τὸ 1960. Πρῶτη φορὰ ἔγιναν μικρὲς συστηματικὲς παλαιοντολογικὲς ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης καὶ βρέθηκαν καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ ζῶα ἀρκετά, πού πήρε ἀνὰ μελετήσῃ στὴ Γερμανία ὁ καθηγητὴς Sickenberg. Προσωρινὴ μελέτη του δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Γεωλογίας. Τὰ ζῶα εἶναι λύκος, ἀλεπού, ἀρκοῦδα καστανή, πάνθηρας τῆς σπηλιᾶς, ἄλογο, χοῖρος μικροκαμωμένος, ἐλάφια, βόδι πρωτόγονο καὶ κανκασιανὸ κατσίκι. Ὁ Sickenberg ξεχωρίζει διάφορες ἐπιδράσεις στὴν πανίδα τῆς σπηλιᾶς μεσογειακὴ, κεντροευρωπαϊκὴ καὶ μικρασιατικὴ-κανκασιανή.

Τὸν ἄνθρωπο τοῦ Νεάντερταλ τὸν παρουσίασε στὸ Διεθνὲς Ἀνθρωπολογικὸ Συνέδριον τῆς Μόσχας τὸ 1964 ὁ Breitinger μ' ἕνα ἔκπαιγειο. Τὸ πρᾶμα χαρακτηρίστηκε ἄσκημα στὶς ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, γιατί ἐύρημα ἐλληνικὸ δὲν βρέθηκε Ἑλληνικὰ ἐπιστήμονας νὰ τὸ παρουσιάσῃ! Εἶναι συνηθισμένον στὴν ἑλληνικὴ κατάσταση. Τὰ εὐρήματα παραδίδονται ἀπὸ τὰ «εἰδικὰ» ἰδρύματα νὰ μελετηθοῦν ἀπὸ ξένους «εἰδικούς».

Τελευταία (1964) μιὰ σπηλαιολογικὴ ομάδα τῆς Ε.Σ.Ε. μετὰ τὸ Ζεφρουδάκη, ἐξερευνώντας βιαστικά, ὅπως συνηθίζεται, τὴ σπηλιὰ τοῦ «Δράκου» (ἀρ. Μητρ. 531) στὴν Καστοριά βρήκε, σκάδοντας σὲ μιὰν ἄκρη, 150 μέτρα μέσα, λίγα εὐρήματα τῆς ἴδιας ἀρκοῦδας τῆς σπηλιᾶς ἀνάμεσα σὲ βράχους, μέσα σὲ μαῦρα χώματα. Εἶναι σκόρπια δόντια, μερικὰ βαθιὰ φαγωμένα καὶ ἄλλα γερὰ καὶ ἄκρα. Κνήμη 29 ἐκ., ὀλένη, φάλαγγες, καρπός. Πολλὰ κόκκαλα εἶναι σκεπασμένα μετὰ μαῦρον ὕλικὸ καὶ ἄλλα μαυρισμένα, πού δείχνουν ἐπίδραση ἀπὸ φωτιά. Ἡ φωτιά βέβαια δείχνει τὴν παρουσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Μιὰ ταχτικὴ ἔρευνα θὰ ἔφερε καὶ ἀνθρώπινα λείψανα ἴσως καὶ ἐργαλεῖα καὶ ἴσως καὶ ἄλλα ζῶα.

Ἀνάλογα μετὰ τὰ εὐρήματα πού κλείνουν οἱ σπηλιὲς εἶναι καὶ ἄλλα πού βρίσκονται σὲ σκιεμὲς τοῦ βράχου. Εἶναι ὥστόσο κάποια διαφορά. Γιατὶ μέσα στὴν σπηλιὰ μένουν τὰ κόκκαλα ἀπὸ ζῶα, πού ἔζησαν ἐκεῖ μέσα, ἐνῶ μέσα στὶς σκιεμὲς μποροῦν νὰ παρασυρθοῦν διάφορα ὑλικά ἀπὸ γύρω καὶ νὰ διατηρηθοῦν. Τὰ εὐρήματα τῆς σπηλιᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ μέσα στὴν σπηλιὰ, ἐνῶ τῆς ρωγμῆς μιλοῦν πῶ γενικά. Ὅστος ἡ διαφορά δὲν εἶναι μεγάλη ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε.

Τέτοια βρέθηκαν μέσα στὶς σκιεμὲς πού ἀνοιξαν στὰ κατομεῖα στὸ Ψυχικὸ. Μερικὰ ἀναφέρουν ὁ Sindowski (1951) σκύλο, ἄλογο, φίδια κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶχα τὴν εὐκαιρίαν (1953) νὰ μελετήσω ἕναν σκύλο, εἶδος καινούργιο, καὶ ἄλογο καὶ ρινόκερο. Μαζὶ εἶναι καὶ ἄλλα δόντια ἀπὸ μυθησιαστικὰ ἐλαφοειδῆ.

Οἱ Ἑλληνικὲς σπηλιὲς δὲν ἐρευνηθήσαν παλαιοντολογικά, ὅπως ἔγινε στὸν ἀρχαιολογικὸ τομέα. Ἡ μόνη συστηματικὴ, ἂν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἔτσι, ἀνασκαφὴ ἔγινε στὴν Χαλκιδικὴ καὶ σ' αὐτὴ ὠδήγησε τὸ ἀνθρώπινο κρανίον, πού βρέθηκε ἐκεῖ μέσα στὴν τύχη. Μπορεῖ ὅμως νὰ βρεθοῦν ἀνθρώπινα λείψματα καὶ μέσα σὲ ἄλλες σπηλιὰς, ἅμα γίνον συστηματικὲς ἔρευνες, γιατί τὰ ἄλλα εὐρήματα εἶναι εὐνοϊκὰ στὴν κατεύθυνση αὐτή. Θὰ ἔχει ἐνδιαφέρον πολὺ μιὰ τέτια ἔρευνα¹.

Τῆ Δεύτερῃ ἡμέρᾳ, 9 Σεπτεμβρίου, πρῶτος μίλησε ὁ καθηγητὴς Κοτάρντο μετὰ θέμα:

1. Βλέπε Βιβλιογραφία στὸ τέλος.

Λαϊκές παραδόσεις Ἑλληνοφώνων τοῦ Σαλέρνο

Στὴν ἐπαρχία τοῦ Λέτσε στὸ κέντρο τῆς χερσονήσου τοῦ Σαλέρνο σὲ μιὰ ἐπιφάνεια ἀπὸ 100 τ. χιλ. ἀπλώνεται τὸ ἑλληνικὸ γλωσσολογικὸ νησάκι κοντὰ στὴν σμαραγδένια θάλασσα. Ἀπ' τὴν ἄλλη ἀκτὴ ξεχωρίζουν μακρὰ τὰ βουνὰ τῆς Ἡπείρου, τὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδας τόσο κοντά. Πολλὰ ἐρείπια ἀκόμη καὶ σήμερα μαρτυροῦν γιὰ ἕναν ἀνώτερο πολιτισμὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ, πού σ' ἄλλους τόπους βασίλευε ἀκόμη ἡ βαρβαρότητα. Σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον προβάλλουν τὰ ἐννέα χωριά τῆς Σαλεντινῆς Ἑλλάδας: Καλημέρα, Καστριναῖο ντέι Γκρέτσι, Κοριλιῖο, Ὀτράντο, Μαρτῖο, Μαρτιναῖο, Σολέτο, Στερνάτα, Τζολίνο, τόποι δίγλωσσοι, ὅπου μαζὶ μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἀνακατώνεται καὶ ἡ διάλεκτος τοῦ Λέτσε. Οἱ παλιὲς συνοικίες τους διατηροῦν ἀκόμη τὴν χαρακτηριστικὴ ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, σπιτάκια λευκά μονόροφα μὲ κῆπο πίσω...

Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς διατυπώθηκαν τρεῖς θεωρίες. Μιὰ πὼς αὐτοὶ οἱ Ἑλληνες κατάγονται ἀπ' τοὺς ἀρχαίους ἀποίκους τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας, ἡ ἄλλη πὼς εἶναι κατάλοιπα τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ ἡ τρίτη μικτὴ πού ὑποστηρίζει, πὼς οἱ σημερινοὶ κάτοικοι ἔχουν μικτὴ καταγωγή, εἶναι ἀπόγονοι ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀποίκων πού συγχωνεύτηκαν ἔπειτα, ἐνισχυθῆκαν καὶ ἀνανεωθῆκαν μὲ καινούργιο αἷμα ἀπὸ νέους Ἑλληνες ἀποίκους. Ἔτσι γεννήθηκε μιὰ καινούργια διάλεκτος ἀνάμεσα στὰ ἀρχαία καὶ τὰ νέα.

Σύμφωνα μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Τζιουζέππε Μορόζι, «Μελέτες στὶς ἑλληνικὲς διαλέκτους τῆς χώρας τοῦ Ὀτράντο», οἱ σημερινοὶ Ἑλληνες τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀτράντο δὲ βαστοῦν ἀπὸ τὶς ἀρχαίες ἑλληνικὲς ἀποικίες. Εἶναι ἀπόγονοι ἀπὸ μετανάστες τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, πού ἀρχίσαν νὰ ἔρχονται στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα. Ἐξετάζοντας τὴ γλῶσσα τοῦ Ὀτράντο ὁ Μορόζι βρῖσκει πὼς πλησιάζει τὴ δημοτικὴ νεοελληνικὴ πού δημιουργήθηκε στὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα τοῦ Σαλεντίνου κινδυνεύει μέσα στὸ ἰταλικὸ περιβάλλον νὰ ἐξαφανισθῇ. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὅμως τοῦ Σαλέντο ἰδὲν περιορίζεται μονάχα στὴν γλῶσσα. Ἀπλώνεται σὲ ὄνματα, σὲ προλήψεις καὶ ἔθιμα, πού ἀποδείχνουν τοὺς δεσμούς τοῦ τόπου αὐτοῦ μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ἀπαντώντας ὁ κ. Δ. Βαγιακάκος ἀναφέρει τὴν ἀποψη τοῦ Ἑλληνα καθηγητῆ τῆς Γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκι, πού ὑποστηρίζει, πὼς ἡ ἑλληνικὴ πού μιλιέται στὴν Κάτω Ἰταλία δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ μιλιέται καὶ πὼς σ' αὐτὴ βρῖσκονται στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας δωρικῆς πού ἔχουν χαθῆ ἀπὸ πολὺν καιρὸ στὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἔργο τοῦ Χατζιδάκι συμπλήρωσε καὶ στήριξε ὁ Γκ. Ρόλφς μὲ πραγματεῖες πού ἀποδείχνουν τὴν καταγωγή τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Ἑλλάδα καὶ τὴν προέλευση τῆς σημερινῆς διαλέκτου τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν κατοίκων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας. Ὁ κ. Βαγιακάκος τόνισε τὴ σημασία τοῦ λαογραφικοῦ στοιχείου καὶ σημείωσε πὼς οἱ ἔρευνες τοῦ Κοτάρντο προσφέρουν μεγάλες ὑπηρεσίες.

Προβολὴ ἀπὸ εἰκόνες ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα
στὰ σπήλαια Ἀλεπότρυπα, Κόκκινες Πέτρες καὶ τῆς ταινίας
«Τὸ κρυφὸ παλάτι τῆς Μάνης».

Τὴν προβολὴ συνώδευσε μὲ ἐξηγήσεις ἡ Ἄννα Πετροχείλου, πού στάθηκε πρὸς τὸ παλὺ στὰ εὐρήματα τῆς Ἀλεπότρυπας. Γιὰ τὴ σπηλιὰ αὐτὴ ἔδωσε καὶ μιὰ σύντομη περιγραφή:

Τὸ σπήλαιο τῆς Ἀλεπότρυπας, στὸν ὄρμο τοῦ Διροῦ Λακωνίας, 10 μέτρα πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀνακαλύφθηκε τὸ 1958 ἀπὸ τὴν ἀφήγηση ἑνὸς χωρικοῦ, ποῦ ἔχασε τὸ σκύλο του τρεῖς ὀλόκληρες μέρες μέσα σὲ μιὰ μικρὴ τρύπα. Τὸ ζεῦγος Γιάννη καὶ Ἄννας Πετροχειλοῦ ἀνοίξαν τὴν τρύπα καὶ ἀνακάλυψαν τὸ σπήλαιο, ὅπου εἶχε γωθεῖ ἡ ἀλεπού τοῦ κυνηγοῦσε ὁ σκύλος.

Στὴν ἐξερεύνηση τοῦ σπηλαίου καὶ στὴ τουριστικὴ διευθέτησή του βρέθηκαν μέσα σ' αὐτὸ κρανία καὶ κόκκαλα προϊστορικῶν ἀνθρώπων. Ἄλλα κρανία μὲ χαμμαμετωπία, ἄλλα μὲ κανονικὸ μέτωπο. Ἐνα κρανίον εἶχε δυὸ σταλαγμαῖτες στὸ μάγουλο. Βρεθῆκαν ἀκόμα πέτρινα, κοκκάλινα καὶ μετάλινα ἐργαλεῖα, στολίδια ἀπὸ ὄστρακα, πέτρα καὶ ἀσῆμι, καὶ κομμάτια ἀπὸ ἀγγεῖα ἀπλά καὶ μὲ ἀνάγλυφες ἢ χρωματιστὲς γραμμικὲς διακοσμῆσεις.

Στὴν εἴσοδο βρέθηκε τὸ ἐργαστήρι τῆς ἀγγειοπλαστικῆς μὲ πλάκες ὄπου πλάθαν καὶ ψῆγαν τὰ ἀγγεῖα καθὼς καὶ στάχτη καὶ καρβουνόσκονη.

Στὸν πρῶτο θάλαμο βρέθηκαν τρεῖς λάκκοι ὄπου ζυμώναν τὸν πηλό. Βῆξιντα μέτρα πρὸς μέσα θρίσκειται τὸ πρὸ στολισμένον τμήμα μὲ σκεπὴ μαυρισμένη καὶ δάπεδο σκεπασμένον μὲ παχὺ στρώμα ἀπὸ μαύρη λάσπη. Ἡ χημικὴ ἀνάλυση ἀπὸ τὸν Γιάννη Πετροχειλοῦ ἀπόδειξε πὺς περιεῖχε μεγάλη ποσότητα καπνίας. Ἐκεῖ βρέθηκε καὶ κομμάτι ἀπὸ ἀγγεῖο μὲ καμμένο καὶ ἄκαρτο ρετσίνι.

Ἀκολουθεῖ ἡ «Μεγάλη Σάλα» ποῦ ἔχει μᾶκρος 100 μ., πλάτος 60 μ. καὶ ὕψος 30 μ. Τὰ πίσω 40 μ. εἶναι λίμνη μὲ πλάτος 25 μ. καὶ βάθος 5—9 μ. Τὸ νερὸ εἶναι γλυκὸ σχεδὸν ὡς τὸ μισὸ μέτρο καὶ βαθειὰ καθαρὴ θάλασσα. Μιὰ μικρὴ πηγὴ μὲ ἀργὴ ροὴ δίνει τὸ γλυκὸ νερὸ ποῦ ἀνακατώνεται μὲ τὸ θαλάσσιον.

Στὴν «Μεγάλη Σάλα» βρέθηκαν τὰ κρανία μὲ χαμμαμετωπία, ἀνθρώπινα κόκκαλα καὶ θραύσματα ἀπὸ πήλινα ἀγγεῖα. Ὅλα φυλάγονται στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης σὲ 2 κιβώτια καὶ στὴν κοινότητα Πύργου Διροῦ σὲ 34 κιβώτια, ὡς ποῦ νὰ γίνε: τὸ Σηπλαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο—Μουσεῖο στὴν περιοχὴ.

Τὸ σπήλαιο συνεχίζει καὶ πέρα ἀπὸ τὴ λίμνη χωρὶς ὅμως ἀνθρώπινα σημάδια. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ σπηλαίου διαπιστώθηκε πὺς ἐκεῖ μέσα εἶχαν ἐγκατασταθῆ σὲ διάφορες ἐποχὰς τῆς προϊστορίας ἀνθρωποί. Στὸ πρῶτο τμήμα κατοικοῦσαν καὶ δουλεύαν. Τὸ μεσαῖο, τὸ πρὸ στολισμένον ἦταν τόπος λατρείας καὶ ἡ «Μεγάλη Σάλα» κοιμητήριον. Δὲν εἶχαν προχωρήσει καθὼς φαίνεται πέρα ἀπὸ τὴ λίμνη. Ζοῦσαν ἀπὸ τὸ κυνήγι (ζῶα, πουλιὰ) καὶ τὸ ψάρεμα (ψάρια καὶ θαλασσινὰ). Ἡ περιοχὴ ἦταν σκεπασμένη ἀπὸ δάσος κωνοφόρα ποῦ δίδαν τὰ καύσιμα καὶ τὸ φωτισμό.

Ἡ δεξίωσι τῆς Ε.Σ.Ε.

Μετὰ τὴν εἰσήγησιν ἀκολούθησε ἡ προβολὴ ἀπὸ εἰκόνας καὶ τὴν ταινία «Τὸ κρυφὸ παλάτι τῆς Μάνης» καὶ ὕστερα ἡ Ε.Σ.Ε. δεξιώθηκε τοὺς καλεσμένους τῆς στὶς ἀθροῦσες τῆς ΕΛΠΑ. Τῇ δεξίωσι ἐτίμησε καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Προεδρίας κ. Μυλωνᾶς.

Ἡ συνάντησι συνεχίστηκε μὲ τὴν ἐπίσκεψιν ποῦ ἔκαναν Ἴταλοι σηπλαιολόγοι σὲ διάφορα μέρη τῆς χώρας μας. Τὶς ἐντυπώσεις τοὺς ἀπὸ τὴν ἐλληνοϊταλικὴ αὐτὴ σηπλαιολογικὴ συνάντησι δημοσίευσαν τὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου τοῦ Σαλεντίνου μὲ ἐνθουσιασμένα σχόλια σὲ πολλὰς ἐφημερίδες τῆς πατρίδος τοὺς καὶ ἔστειλαν θερμὰ γράμματα στὴν Ε.Σ.Ε.

Θάταν εὐχάριστο ἂν τέτοιαις συναντήσεις γίνονταν σὲ μεγαλύτερη ἔκτασι καὶ μὲ ἄλλες χώρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Bate Dorothy*: The Caves of Kreta. A Trevor-Baethe Camping in Creta, 1913.
2. *Ζερβουδάκη Τζ.*: Σπήλαιον Καστοριάς Δράκου (531), Δελτ. Ι, 'Ελλην. 'Εταιρ. 7/8, 1964.
3. *Κανέλλη Α. Σάββα*: 'Ο άνθρωπος τοῦ Νεαντεράλ τῆς Χαλκιδικῆς, 1964
4. *Κόκκορη Π.-Κανέλλη Α.*: Découverte d'un crâne d'homme paléolithique dans la péninsule de Chalcidique 64, 5-6 1960.
5. *Μητσοπούλου Μ.*: Ueber den Vorkommen von Ursus spelaeus im Agrapha-Gebirge. Ann. Géol. P. Hellén. 11, 1959.
6. *Παρασκευαΐδη 'Ηλ.*: Canis und Equus aus Attika. N. Jahrb. f. Geol. u. Pal. Abh. 96, 3, 1953.
 » Νέον κοίτασμα τεταρτογενῶν σπονδυλωτῶν τῆς Ἄττικῆς. Γεωλ. Χρ. 'Ελλ. Χωρῶν, 1, 2, 1961.
8. » *Ζερβουδάκη Τζ.*: Τὰ εὐρήματα τῆς στηλιᾶς τοῦ Δράκου, Δελτ. Ι, 'Ελλην. Σπηλ. 'Ετ., 1964.
9. *Πετροχείλου Ι.*: Ursus spelaeus. Δελτ. 'Ελλ. Σπηλ. 'Ετ. 4, 1956, Congr. Int. INQVA, Madrid 1957.
10. » *Πετροχείλου Ἄννα*: Σπηλιὰ Γλυφάδας Μάνης. Δελτ. 'Ελλ. Σπηλ. 'Ετ. 4|1961, Διεθν. Συνέδρ. Σπηλ. Βιέννης, 1961.
11. » Περί τῆς ἡλικίας τῶν σπηλαίων εἰς τὴν Ἑλλάδα, 2ον Διεθν. Σπηλ. Συνέδρ., Bari 1958, Δελτ. Ἑλλ. Σπηλ. 'Εταιρ. 7/8, 1964.
12. » Découverte de restes de mammifères quaternaire moyen dans la région de Petralona en Chalkidiki.
13. *Πετροχείλου Ι. καὶ Α.*: Découverte de rests d'hommes préhistoriques dans la région de Dyros-Laconie. Διεθν. Σπηλ. Συνέδρ. Βιέννης, 1961.
14. *Sickenberg O.*: Die Säugetierfauna der Höhle Petralona bei Thessaloniki Inst. Geol. Subsurf. Res. 1964.
15. *Sindowski K. H.*: Zur Geologie des Lykabetos-Turkowuni-Gebiets with einem Beitrag über freihdluwaale Wirbeltier funde aus Spalten. Ann. Geol. P. Hellén. 3, 1951.

R É S U M É

Rencontre helleno - italienne Spéléologique.

Compte est rendu de la rencontre Spéléologique helleno-italienne qui a eu lieu entre le 8-9 Septembre 1964 à Athènes. Les communications suivantes dont nous donnons un résumé ont été faites pendant cette rencontre.

1. **Dr Moscardino: Gouffres et cavernes du point de vue géologique, paléontologique et préhistorique.** Après une introduction générale le Dr Moscardino a décrit le Salentin et la province de Lecce du point de vue géologique en notant la prépondérance du karst dans cette région et le nombre important de gouffres y existants. Mentionnant les grottes les plus importantes d'Italie le Dr Moscardino a donné une description intéressante de la grotte Bue Marino ainsi que de l'habitation des grottes italiennes par les bêtes et l'homme préhistorique.

2. **Le professeur H. Paraskevaides a traité des: «Cavernes Grecques et leur paléontologie».** Après une brève introduction sur les fouilles spéléologiques en Grèce et les travaux de la Société Spéléologique de Grèce, Mr. Paraskevaides a noté le côté touristique des grottes helléniques. Par la suite il a mentionné la découverte du premier fossile dans une caverne grecque l'*Ursus spelaeus* dans la grotte de Perama (Jannina). Celle-ci a été suivie des découvertes de la grotte Alepotrypa, dans la Maïne (Peloponèse du Sud), habitat de l'homme préhistorique. Dans cette grotte on a découvert des ossements humains, ainsi que des objets en pierre, os, argile et métal. Divers ossements d'animaux ont été aussi découverts dans cette grotte, ainsi que dans la grotte voisine de Glyfada. Mais la découverte la plus intéressante fut faite dans la grotte de Petralona en Chalcidique. Un crâne d'un néanderthalien, la plus ancienne trace du genre humain en Grèce, ainsi que plusieurs os de divers animaux entre autres *Ursus*, *Leo* et *Equus Spelaeus* etc. D'autres restes d'*Ursus Spelaeus* ont été découverts récemment dans la grotte du Dragon (Kastoria).

3. **Le professeur Cotardo: Traditions populaires des groupes linguistiques helléniques de Salerno.** Le professeur Cotardo note que d'après les diverses théories ces groupes peuvent être les descendants soit des colons grecs de la Magna Grecia, soit de l'occupation byzantine du Moyen Age. Il penche pour la seconde interprétation en mentionnant les conclusions de G. Morosi d'après lequel le dialecte d'Otranto s'apparente à la langue qui a été formée en Grèce vers le 10ème siècle. Par la suite Mr. Cotardo a décrit divers usages du Salentin prouvant les liens de cette terre italienne avec la Grèce.

Les communications ont été suivies de la projection d'un film sur le fleuve souterrain de Glyfada, et de transparents des grottes Alepotrypa et «Kokkines Petres» Petralona, accompagnée de commentaires par Mme Petrochilos.